

Párhuzamok és metszéspontok: Kós Károly és Makovecz Imre

A két szellemi nagyság, Kós Károly és Makovecz Imre életútjában – rendkívüli erejű alkotói magatartásukban, építészetük mozgatórugóiban, valamint a haladó társadalmi-művészeti-kulturális egység érdekében vállalt szerepükben – számos párhuzam és metszéspont rajzolódik ki. Az arányérzék, a tehetség bősége mellett kötődéseik, világlátásuk, érdeklődésük nyíltsága, felelősségtudó fegyelmük és lényeglátó személyiségük együttesen formálta messzire sugárzó, kiolthatatlan hatású alkotói egyéniségüket a XX. század megpróbáltatásai közepette.

A 70-es évek derekán Makovecz Imre és Csete György a Pécsi Ifjúsági Irodához kötődő találkozássorozat egyik alkalmából felkereste utolsó lakhelyén, Kolozsvárott az idős – ahogy ő maga fogalmazott, már aggastyánkorú – Kós Károlyt. Az ekkor már Ybl-díjjal elismert Makovecz a negyvenes éveikhez közeledett, túl volt a mozgásformakísérleteken, már állt a nemzetközi elismerést¹ szerző sárospataki Művelődés Háza. A kilencvenéves Kós a verandán ült egy nyugágyban, kockás pléddel betakarva. Mit csinál itt, Károly bácsi? – kérdezték messziről jött vendégei. Nézem, ahogy nő a fű – válaszolta Kós Károly. „Nyugodt, tiszta szellemű, áldozatokra kész, az emberekre nyitott bölcs ült ott” – emlékszik vissza Makovecz e meghatározó személyes találkozóra.² Kós Károly kilencvennégy esztendősen, 1977 augusztusában hunyt el. Csete György és Makovecz Imre együtt mentek el a temetésre, a nem hivatalos delegáció tagjaiként. Csete így emlékszik vissza erre: „A mai napig előttem van az a színes sokaság, mert Kalotaszegről az egyes falusi lelkészek az egész gyülekezetet fölhozták, asszonyokat, férfiakat, és ott volt mindenki beöltözve a saját népviseletébe, azok a gyönyörű szép asszonyok, a férfiak méltóságteljes ruházatban, szűrben vagy valami magyar ruhában. Ilyen felvonulást még életemben nem láttam, ott láttam az egész néprajzot felvonulni, azokat a színes diákat, amiket én vetítettem a Fészek Klubban [1973-ban, a *Néphagyományunk és az építészet* című előadáson] a Néprajzi Múzeum titkos raktárából, azt én most előben láttam.”³

A két mester

Csete és Makovecz működése jelentősen felforgatta a 70-es évek szocializmusának állóvizét. Tevékenységük már az évtized elejétől a regionalizmusok erősödésének folyamatába illeszkedett, amely az uralkodó világtrend, azaz az internacionális építészet kiüresedésével párhuzamosan jelentkezett a kommunista és a kapitalista világban egyaránt. A két alkotó körül kibontakozó építészeti iskolák a hivatalos építészet zsákutójából mutattak kiutat. Az általuk képviselt szerves építészet üzenete a kezdetektől fogva egységesnek volt tekinthető. Ennek egyik első pillére a gondolkodás, valamint az előregyártás béklyójában vergődő építészeti tevékenység formai felszabadítása volt. Ezt követte a közösségek szociális életével és az építészet szociális vetületével való foglalkozás, annak tudatában, hogy az építés nagymértékben visszahat arra a közösségre, amelynek a ház épül. Csete György a Pécs Csoport körében, Makovecz Imre pedig magán mesteriskolájában olyan, a Műegyetemen nem oktatott ismereteket és szemléletmódot közvetített, amely gondolkodásbeli szabadságot és önállóságot adott a körükbe gyűlt alkotók számára.

Makovecz Imre a 70-es évek végén tartott előadást népművészeti kutatásairól, hangot adva annak, hogy a népművészet jeleinek megértése és tartalma a szerves építészet tiszta forrása: „A szerves építészet [...] megkísérel egy tisztán emberi, egy természetesen emberi történelmi tudatból kiindulni [...] Ebben a szerves építészeti gondolkodásban a nemzeti identitásból, az ősi történelemből, valamint egy optimista jövőképből indulunk ki... [...] Ha valamit kell tenni a huszadik században, akkor az éppen az emlékezet újfajta felelőssége. Abszolút pontos feltámasztása.”⁴ Makovecz hitte és hirdette, hogy az akkor elnyomott országban, ahol nem volt remény a fennálló rendszer leváltására, építészként is fel kell vállalni a híd szerepét, a magyar kultúra átadását a következő generációk számára, s ez nem választható el az építészet túlmutató, közéleti szerepvállalástól. Erre példát éppen Kós Károly személye adott számára.

¹ Az Építészeti Kritikusok Nemzetközi Társasága az UIA kairói kongresszusán a közelmúlt legjelentősebb tíz építészeti alkotása közé sorolja.

² Makó és Jeruzsálem. STUMF András interjúja MAKOVECZ Imrével = *Heti Válasz*, 2010, 51–52. sz., 39.

³ GERLE János beszélgetése CSETE Györggyel 2008. április 17-én. 125 éve született Kós Károly = *Országépítő*, 2008, 2. sz., melléklet, 2–7.

⁴ VARGA Csaba: *A szerves építészet. Interjú MAKOVECZ Imrével* = *Palócföld*, 1986, 1. sz., 10–21.

A centenárium

Kós Károly születésének századik évfordulóján, 1983 decemberében Dombóváron centenáriumi kiállítás nyílt. Itt hangzott el Makovecz Imre legendás megnyitóbeszéde: „...itt nincs helye annak az emlékezésnek, amely az említés mellett a múltba utal Kós Károly életéből bármit is. Itt mindent csak folytatni lehet: munkásságát, felfogását, és életvitelét is. [...] Mert ami sorsát azzá tette, amivé vált, az nem változott [...] élete ebből a szempontból példa lehet számunkra. A történelmet mélyen megérteni, a jelen eseményeit történelemnek látni, Közép-Európát részvétellel áthatva minden ellenkező hatás ellenére átfogni és szeretni, fennmaradása érdekében megfontoltan és szívósan cselekedni, ez a mi feladatunk. [...] Itt, Európa közepén, nekünk, magyar értelmiségieknek éltetnünk és ápolnunk kell azokat a gondolatokat, melyekre Európának szüksége van. Keresnünk kell jelenünkben és múltunkban azt, ami közös. [...] Feladatunk teljesítését, Európa fennmaradásának reményét nem a szavak, nem valamely érzelmes ideologikusság, hanem a hétköznapi sora dönti el. Az értelmes munka vállalása, a mindennapi szavak és magas színvonalú munka az, ami bennünket kiteljesíthet,

és Kós Károly példáját követve fölemel ahhoz, amit történelemnek neveznek.”⁵

Az évforduló üdvözlésére 1983-ban, Csete és Makovecz kezdeményezésére, Gerle János tevékeny részvételével a műegyetemi építészhallgatók lapja, a *Bercsényi* 28–30 Kós emblematikussá vált, munkáit, életét, gondolatait és tisztelőinek szavait összegyűjtő kiadvánnyal jelentkezett. A szerkesztői gárda tagjaként működött közre több Makovecz tanítvány is, többek között Turi Attila és Salamin Ferenc. Ne feledjük, 1983-at írunk, az előbbieken idézett megnyitóbeszéd az első kiadásban a cenzúra miatt kimaradt. Egy évre rá, a *Kós Károly emlékezete* című kötetben hiányosan jelent meg, majd csak 1988-ban, a második kiadásban jelenhetett meg teljes terjedelmében.

Közelítések

„Itt mindent csak folytatni lehet: munkásságát, felfogását, és életvitelét is” – mondta Makovecz Imre. Közelítsünk hát rá Kós Károly személyére, hogy a folytatáshoz támpontokat kapjunk. Portréjának megidézéséhez Benkő Samu leírását hívjuk segítségül: szigorú ember volt, akit még aggyastyánkorában is szenvedélyesen érdekelt kora

Kós Károly és
Makovecz Imre,
Kolozsvár,
1973
Fotó:
Jankovics Tibor
© Az Országépítő
archívumból

⁵ Kós Károly 1883–1977. *Bercsényi* 28–30. Szerk. BORZA Endre et al., 1983 [második, bővített kiadás: 1988], 156.

minden gondja-baja. Mondatai pontosak, kemény ritmusra fogottak voltak, gondosan beszélt – mint ahogy építkezett és írt, rendkívüli ízlése, eleganciája megmutatkozott mindenben: épületein, írásain, rajzain, metszetein, mindennapi életvitelén – természetesen a beszédén is.⁶ Talán nem mellékes, hogy e karakterleírás, a megjelenés és a gondolkodás eleganciája Makovecz Imre személyének is sajátja.

Transzilvánizmus

Kós Károly életét, szemléletét nem érthetjük meg az általa elképzelt erdélyiség megértése nélkül. Az erdélyi szász és osztrák–francia felmenőkkel rendelkező Kós, szülei és a református kollégiumi tanulmányok révén, erős szálakkal kötődött Kolozsvárhoz, a türelem és a megértés városához, ahol együtt éltek különböző kultúrák és nációk. A kulcs azonban a mindannyiukra elsősorban jellemző erdélyi tudat. Kós szerint ez nem más, mint e zárt földrajzi egységben élő, egyedi jellemvonásaikat megtartó, mégis a közös együttélés során azonos vonásokat felvevő népek különleges gondolkodásmódja, szemlélete. Ez az erdélyi népek összetartozásának alapja.

Erdély és az útját kereső magyar építészet

A Műegyetem építészhallgatójaként Kós az útját kereső magyar építészet szolgálatába állt. Hatással volt rá a szecesszió világhódítása és az angol Arts and Crafts mozgalom, a finn építészet, és ezek talaján alakította ki nézeteit a magyar nemzeti architektúra megújításának kapcsán. S bár nagyra tartotta, mégsem értett egyet Lechner Ödönnel, akinek építészetéről ezt írta: „Lechner abból indult ki, hogy nekünk magyaroknak semmi olyan tipikus alkotásunk nem volt a múltban, amit modern architektúránk alapjául, kiindulásul vehetnénk.”⁷ Lechnerrel szemben Kós Erdélyben megtalálta azt a közeget, amelyből mérítve meg lehet teremteni a magyar nemzeti architektúrát. Ars poeticája szerint „népművészetünk alapja a középkor művészete, nemzeti művészetünk alapja a népművészet”.⁸ Az *Erdélyország népének építése* című, mérnöki szemléletű tanulmányban is rögzítette hitvallását, amelynek középpontjában a számára legkedvesebb Kalotaszeg állt.

Kalotaszeg

Kétségtelen, hogy népművészetünk egyik leggazdagabb tájegysége Kalotaszeg. Itt azonban Kós nemcsak az építészeti formákat csodálta: „Meglátta társadalmi érettségüket, a falvakat működtető több évszázados rendet is.”⁹ S bár nem itt született, mégis itt találta meg hazáját és élete párját: „érzem, itthon vagyok végre, hogy ilyen otthon nem voltam még sehol”.¹⁰ Földet vásárolt Sztánán, itt építette fel később a szimbolikus erejű Varjúvárat. Teljesen azonosult az itt élőkkel: „én közülük való vagyok, tudom, az ő folytatásuk vagyok: mert én csak folytatása akarok lenni apáimnak, és munkám folytatása az ő munkáiknak”.¹¹ Folytatás – írja Kós. Tudjuk-e, érezzük-e a XXI. században ennek jelentőségét? Felismerjük-e, hozzá hasonlóan, hogy – miként Hajnóczy Gyula professzor fogalmazott – „az építés a továbbépítés művészete”,¹² és, Ferencz István szavaival élve, „beépülni valamibe magasabb rendű minden más észrevehetőségnél”.¹³ Kós mintha megéreztte volna a reá váró jövőt: „és emlegetni fognak engem is és apáimat az én véreim... [...] az én munkámat folytatják ők, és az én életem örökkévaló lesz bennük. Mert én itt-hon maradtam”.¹⁴

Súlyos szavak, de vajon tudjuk-e, mit rejtene? Ismerjük-e finomkodás nélkül a reá mért sorsot? El tudjuk-e képzelni, hogy 1914-ben még bált rendezett Sztánán, olyan meghívottakkal, mint Móricz Zsigmond és Zrumeckzy Dezső? Majd egyszer csak a fiatal, harmincéves korára már ismert és elismert, családos Kós életét az I. világháború alapjaiban rengette meg. A háború poklából a Honvédelmi Minisztérium behívója menekítette ki. Pesten kellett jelentkeznie, ahol valójában az építészeti szaktudására számítottak IV. Károly koronázási ünnepségének díszletei kapcsán. Az őszirózsás forradalom idején ismét Pestre ment, ekkor az Iparművészeti Főiskolán tanári állást ígértek számára, és újabb építészeti feladatokkal kecsegtették. Ő azonban 1918-ban hazasietett családjához, hogy velük tölthesse a karácsonyt. A csucsai állomáson már a román királyi hadsereg katonái fogadták, és innen már csak egy mozdony ment tovább, a masiniszttával kettesben utazott haza. „Választanom kellett tehát – írja 1957-ben önéletrajzában – a biztos és szép professzori egzisztenciát, építési tevékenységem újrafelvételét és

⁶ *A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni.* BENKŐ Samu beszélgetései KÓS Károlyal. Bp., Helikon, 2018, 20.

⁷ *Magyar művészet 1890–1919. I–II.* Szerk. NÉMETH Lajos, Bp., Akadémiai, 1981, I., 373.

⁸ KÓS Károly: *Székelőföld és Kalotaszeg* = Uő: *Erdélyország népének építése* [Hasonmás kiadás]. Szerk. SZÁNTÓ Tibor, Bp., Kolozsvár, Balassi, Polis, 1996 [oldalszám nélkül]

⁹ SAS Péter: *Kós Károly levelezésének történelmi háttere* = KÓS Károly levelezése. Szerk. SAS Péter, Bp., Mundus, 2003, 9.

¹⁰ Uo., 8.

¹¹ Uo., 9.

¹² HAJNÓCZY Gyula: *A város arculatának változásai, bajai identitástudat a két világháború között = Az építészeti tér genezise.* Hajnóczy Gyula pályája és elméleti munkássága. Szerk. DÉNES Eszter, Bp., MMA Kiadó, 2023, 151.

¹³ FERENCZ István: *Avasi egyházi oktatási épületegyüttes, Miskolc.* DÉNES Eszter tanulmányával. Bp., MMA, 2022, 131.

¹⁴ Idézi SAS: *i. m.* (2003), 9.

a Budapestre való áttelepedést, vagy a teljes életbizonytalanságot, a magam és családom és népem ismeretlen sorsában való osztozást az itthonmaradással. A döntés nehéz volt.”¹⁵ S miért volt nehéz a döntés? Kós ekkor már háromgyermekes édesapa volt. S mindemellett, mindössze harmincöt évesen, sikeres és elismert, karrierje csúcán álló építész volt, olyan, ma már ikonikus munkákkal a háta mögött, mint az állatkerti pavilonok, a zebegényi katolikus templom, a Városmajor utcai óvoda és iskola, a Székely Nemzeti Múzeum, s nem utolsósorban a kolozsvári református templom. Korszerű és minőségi épületek. A döntés nehéz volt és életre szólónak bizonyult... Az átélt traumatikus erejű eseményeket a széppróza segítségével írta ki magából.

Passzivitás helyett aktív részvétel

Az események innentől már nagyon gyorsan követték egymást, de Kós ekkor sem tudta passzívan szemlélni a békekonferenciát övező bizonytalanságot, a tájékoztatás hiányát. Legendába illő történet, ahogyan a wilsoni önrendelkezési elvek alapján megszervezte a kalotaszegi köztársaságot, megtervezte a köztársaság logóját, lobogóját, pénzerméjét. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni szerződés Erdélyt Romániához csatolta, s ahogy várható volt, a román kormány nem tartotta be a kisebbségeknek tett ígéreteit. Tömegek vándoroltak el – aminek következtében az erdélyi középosztály megroppant. Kós azonban hűségese maradt szülőföldjéhez. Maradt, és továbbra is a transzilvanizmust, az erdélyi népek összetartozását képviselte. S bár sokan igyekeztek nevetségessé tenni politikai elképzeléseit, meglátásai, megérzései tüpontosnak bizonyultak. Nem illúziókat kergetett, hanem a realitás talaján állt: *Kiáltó szó* című írásában az önazonosság-tudat feladása nélkül kívánta segíteni a beilleszkedést a megváltozott feltételek közé. Ne feledjük, tette ezt akkor, amikor a Magyar Szövetség a passzív ellenállást hirdette. Ezzel szemben Kós e megrázó erejű írásában, összhangban az akkori lehetőségekkel, kisebbségi önkormányzatot követelt a magyarság nemzeti autonómiája érdekében. A valóságtól korántsem elrugaszkodott terveit nemcsak a helyi politika, hanem az emberi gyávaság, gyengeség, a helyzet-felismerésre való képtelenség is akadályozta.

Az 1928-ban mindössze negyvenöt éves Kós Károly tisztaban volt azzal, hogy közéleti szerepvállalásának tétje van. Pártot szervezett Erdélyi Néppárt néven, amelynek titkára lett. A párt kommunikációs felülete a *Vasárnap* című hetilap lett, Benedek Elek főszerkesztővel, munkáját

Kós felelős szerkesztőként támogatta. Hiába azonban minden erőfeszítés: kezdetét vette az erdélyi magyarságot megosztó politikai csatározás, amelynek során Kós Károlyt egyesek nemzetárulónak, megfizetett bérencnek, gazembernek kiáltották ki. Nem csoda, hogy e méltatlan támadásokba belefáradt, egy időre visszavonult, és nem is foglalkozott a közélet kérdéseivel egészen 1944-ig. A helyi viszonyokat a maguk nyers valóságában látta: a felelőtlen magyar földbirtok-politikát, a román érdekek átgondolt és kíméletlen érvényesítését, az ortodox egyház szerepét. Holisztikus szemléletével helyes diagnózist állított fel, de erre és az általa javasolt szelíd terápiára kevesen figyeltek. Még kevesebben azok, akiknek lehetőségük lett volna a gyógyításra.

Ne feledkezzünk meg azonban egyéb, nagyon fontos tevékenységeiről, amelyekkel a népe megmaradásáért küzdött. Sztánai birtokán maga is gazdálkodott, a kalotaszegi földműveseket igyekezett a modernebb gazdálkodásra rávenni, és tevékenységével példát mutatott. Emellett ismertté vált íróként, nyomdát tartott fenn, kora legjelentősebb, legelhivatottabb könyvgrafikusa, könyvművésze lett. „Szükségünk van a művészetre, a művészi munkára, és mert szükségünk van rá: meg kell teremtenünk”¹⁶ – írja. Saját értékrendje szerint munkálkodott e területeken is: „az igaz író minden időben népének élő és ható lelkiismerete volt, és nem is lehetett más, mint korszerű, ha becsületes volt és őszinte és – művész”.¹⁷ Regényt, kultúr-történeti vázlatot írt (*Varju-nemzetség, Erdély*), az Erdélyi Szépművészi Céh által kiadott *Helikon* folyóirat szerkesztője volt 1931-től 1944-ig. A lap programját, amely Kós egész tevékenységét jól fémjelzi, Áprily Lajos így fogalmazta meg: „erdélyisége világfigyelő tető, nem szemhatárszűkítő provincializmus”.¹⁸ Kós számára ugyanis az európaiság és a regionalizmus nem voltak egymást kizáró fogalmak.

Ötvenegy évesen az erdélyi református egyház megbízásából elvállalta a kalotaszegi egyházmegye főkurátorának nehéz tisztét, és az erdélyi egyházpolitika meghatározója lett. A főgondnoki tisztelet az egyház történetében ő viselte legtovább, harmincegy évig. 1936-ban elhangzott székfoglaló előadásából idézünk: „nem vagyok kalotaszegi, senki atyámfia itt ma nincsen. Nevem nem történelmi név, százados családfával, díszes nemzeti címmel nem dicsekedhetem. Nevemen és neveltetésemem kívül senkitől semmit nem örököltem. A szellemi munkásoknak ahhoz a kategóriájához tartozom, amelyről a polgári gondolkodás gyanakodva veszen tudomást. Önök újítók abban a tekintetben, hogy művészt, író, úgynevezett bohémot választottak egyházmegyéjük világi fejévé.”¹⁹ Nyolc-

Havas
Boldogasszony-
templom,
Zebegény,
2024
Fotó:
Dénes György
© Dénes György

¹⁵ Uo., 12.

¹⁶ Uo., 21.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo., 22.

¹⁹ Uo., 23.

vankét éves koráig szolgálta egyházát: egyházmegyei könyvtárat, néprajzi múzeumot hozott létre. Mindemelt az egyházi főépítési hivatalt is betöltötte, és ennek keretében jutott némi, tehetségéhez méltó építészeti feladathoz.

Amikor a történelem ismétli önmagát

1940-ben a második bécsi döntés kettévágta Erdélyt, a Magyarországhoz csatolt Észak-Erdélyben új közigazgatást alakítottak ki. Kós elítélte az Erdélyt megosztó nagyhatalmi döntést, csalódottan vette tudomásul a helyi viszonyokat nem ismerő közigazgatási vezetőket, az erdélyi érdekeket veszélyeztető politikát. A kolozsvári mezőgazdasági iskola, ahol addig építészeti oktatott, átköltözött Keszthelyre. Ismét széthullani látszott minden. Akár 1919-ben, most is választania kellett: biztonságos professzori egzisztencia Magyarországon, vagy a mindent előről kezdés Erdélyben: „nekem életprogramom volt, hogy innen nem tágitok”.²⁰ Kós Károly és felesége egy szál ruhában menekült Kolozsvárra. Az átzúduló front szennyre feldúlta sztánai házát, élete végéig siratta elpusztult jegyzeteit, terveit, rajzait. 1944-ben, hatvankét évesen ismét új életet kellett kezdenie: „1944 őszén már azzal a biztos tudással igyekeztem a magam helyét megtalálni, hogy itt teljesen más világ lesz, más, mint amilyen volt a régi. Engem nem ért meglepetés akkor sem, amikor sok-sok személyi és közösségi tragédiának lettem a szemtanúja.”²¹ Ismételten bekapcsolódott a kulturális életbe, például a műemlékvédő bizottság, a képzőművész szövetség tagja lett, valamint bekapcsolódott az erdélyi magyarság politikai képviselőjébe, annak ellenére, hogy sosem volt párttag. De most is csalódnia kellett, hiszen a választott vezetők elfelejtették ígéreteiket...

Falusi építészet

A politikai élettől hamar visszavonult a mezőgazdasági főiskola katedrájára, ahonnan viszont 1953-ban nyugdíjba kényszerítették. A gazdasági épületek világát éppen olyan komolyan vette, mint bármilyen más egyéb feladatot. Több tanulmánya jelent meg e témában (*Falusi építészet*, 1945; *Mezőgazdasági építészet*, 1957), ezekben típusterveket is közölt minden lényeges elemre és építési módra a pajtától az istállókapuig. Igen, így történt: a zebegényi és a kolozsvári templom egykori tervezője bizony istálló, disznóólat rajzolt. Mert fontosnak tartotta a falukép szempontjából, és mert, valljuk be, más terepe nemigen maradt a kibontakozásra... Mindemelt mintaterveket

Havas
Boldogasszony-
templom,
Zebegény,
2024
Fotó:
Dénes György
© Dénes György

dolgozott ki az erdélyi parasztház fejlesztésére, tervezett a falusi karakterbe illeszkedő, de modernizált istállót, mezőgazdasági munkástelepet – bár terveinek nagy része a fiókban maradt. Az egyházi kapcsolatai révén jutott néhány komolyabb templom- és kisebb parókiatervezéshez is. Jóllehet az 1960-as évekig több száz megbízáson dolgozott, köztük olykor villák tervein, a 30-as évektől pedig a műemlék épületek felújításának úttörőjévé vált. A háborúk megfosztották a nagy lehetőségektől; igaz, folyamatosan dolgozott építésként is, mégis belátható, hogy ezek nem egy génusz tehetségéhez mért feladatok voltak.

Kós, az építész

De közelítsünk kicsit az építésze – hisz elsősorban építésznek tekintette magát, s pár évtizedes tevékenységével kitörőlehetetlenül beleírta magát a magyar építészettörténetbe. Ma csodáljuk és értékeljük azt, amit rövid tíz év leforgása alatt, 1902 és 1912 között ajándékol itt hagyott az utókornak, és csodáljuk a tervein is megmutakozó kivételes rajztudását. Pályafutásának korai szakasza európai

²⁰ BENKŐ: i. m. (2018), 140.

²¹ Idézi SAS: i. m. (2003), 25.

érdeklődést keltett, az angol építészeti gyakorlatra is hatással volt. Tehetsége, veleszületett arányérzéke és hihetetlen formaérzéke mellett – Makoveczhez hasonlóan – korai kibontakozását a jó kapcsolatteremtő képessége mellett számos tulajdonsága segítette: világosan átlátta a feladatokban rejlő problémákat, olyan lényeglátó személyiség volt, aki tehetségével, a döntő kérdésekben pedig empátiájával tudta elnyerni a megbízó bizalmát, amelyet szorgalmával általában meg is tudott tartani. Jó példa erre a Wekerletelep központi terének tervpályázata, ahol csupán egy 1:500-as tervvel, egy táblával és krétával is meggyőző előadása alapján, a helyszínen nyerte el a bizalmat és a munkát. A feladatokat mindig szélesebb perspektívába helyezte: a Wekerletelepnél a hazai és külföldi modellek tanulmányozását követően fogalmazta meg urbanisztikai modelljét, amelynek a lakásigények fizikai kielégítésén túl egyrészt a közösségteremtés, másrészt pedig a változatos, mégis harmonikus városi beépítés volt a lényege. Valamennyi feladatra kísérleti modellként tekintett, ezért is számítottak rá a döntéshozók. Épületei a mai napig eredeti rendeltetésükben működnek. A középkori és a népi építészet tanulmányozása mellett fontosnak tartotta a kortárs irányzatok ismeretét is, mivel nem a meglévő hagyományok egyszerű folytatásában hitt, hanem azok újraértelmezésében, szintézisében, innovatív és egyéni művészi nyelvezettel való megújításában. A népi építészetben a formateremtő mintákat ismerte fel, a szerkezeti elveket, amelyek nem választhatók külön a helyhez kötődő anyaghasználatról, s ez a regionalizmus lényege. A népi építészet pusztán dekoratív jellegű utánzása helyett a népi építészet belső strukturális és funkcionális logikáját – őszinteségét – tárja eléink haladó hagyományokat tükröző, az archetípusra alapozott, egyszerű és logikus formakezeléssel, kifinomult anyaghasználattal. Hitvallása szerint a ház belső tereiben is egyesítette az iparművészeteket, a tervezés része volt a bútor, a berendezés, a díszítés és valamennyi kiegészítő is. Esszenciális gondolatai ma sem veszítették érvényüket: „A falusi középületek tervezésénél a népi építészet szellemét, arányait – térbeállítását – lehet és kell felhasználni! Hogy hogyan, arra recept nincs. Hiszen éppen itt kezdődik a művész alkotó munkája. Egyre azonban ügyelni kell, ugyanis az épület népi jellegét nem a népi díszítmények alkalmazása adja, hanem minden esetben a szerkezetből kell kiindulni [...] Ha valaki valóban megérti a népi építészet szellemét, észre kell vennie, hogy a nép építészeti formáit sohasem öncélúan

alakítja ki.”²² „Csak annak van értéke, a világon is, amit az ember a saját talajából növeszt ki, a saját népének a lelkéből ad valamit a világnak. Csak azt fogják megbecsülni...”²³

Kultúraközvetítés

Mi hát Kós építészetének megfogható lényege? Egy kultúra közvetítése, egy szellemiség fenntartása. Az építészet szerepét a társadalmi-művészeti-kulturális összetettségben látta. Itt válik azonban kézzelfoghatóvá a kapcsolat Makovecz és Kós között, ami a felkérés szerint előadásom fő témája. Makovecz azt vallotta, hogy az építészet célja nem az önkifejezés, hanem egy kultúra pontos közvetítése. „Nem hasonlít az építészetem Kós Károly építészetére. Mégis, letagadhatatlan, hogy ez egy folytatás”²⁴ – mondta építészeti alapállásáról. „A szerves építészetet rendszerint formai oldalról közelítik meg azok is, akik úgy vélik, hogy értenek az építészethez. [...] Valójában a gondolkodásmód, a világszemlélet az, ami számomra Kóst, Lechnert és Wrightot is a szerves építészet képviselőjévé teszi.”²⁵ S hogy mi szükséges a szerves építészeti szemlélethez és a szerves építészeti gyakorlat folytatásához? Többek között a család (a társadalom alapegysége) ismerete és szeretete. A nemzet történelmének, jelenének ismerete. A természet ismerete, szeretete. Az építészettörténet helyes ismerete. A jelenkor építészeti tendenciáinak elfogulatlan ismerete, az egyes jelenségek, szellemi mozgások összefüggésekben való értékelése – a szimptomatikus látásmód. A munka értelmének és gyakorlatának rehabilitálása. A néplélek ismerete. A regionális jelleg követése az építészetben. A nemzeti kultúra forrásainak, a közösségi kultúra ősképeinek feltárása, amelyhez Makovecz forrásterülete a népművészet jeleinek megfejtése volt. Végezetül pedig a szolgálat – szolgálat építésztként, főépítésztként, közéleti szereplőként.

Életvégi összegzés

Kós Károly 1973-ban töltötte be kilencvenedik életévét. Ünnepezték tisztelői, de ünnepelte a román és a magyar állam is, a legmagasabb állami kitüntetések egyikével. Kós a köszönőbeszédében így fogalmazott: „...az igazi művészeknek, legyen az építész, író, képzőművész, mindenütt a világon, minden időben és minden körülmények között, a sors által rendeltetett kötelezettsége volt, van és lesz, hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja, és

²² JENEYNÉ LÁM Erzsébet: *Beszélgetés KÓS Károly műépítésszel* [1957] = *Művelődés*, 2001, 6–9. sz., 33.

²³ KÓS Károly: *A Babeş-Bolyai Egyetem diákjai előtt 1973-ban szabadon megfogalmazott ars poetica* = *Úó: Vallomások (Márturisiri)*. Vinyl, LP. Románia, Electrecord, EXE 01561, 1980, A2 [8'05"]

²⁴ OSSKÓ Judit interjúja MAKOVECZ Imrével = MAKOVECZ Imre: *Tervek, épületek, írások I.* Szerk. GERLE János, Bp., epl, 2015, 131.

²⁵ MAKOVECZ Imre: *A szerves építészetéről. Részlet a Váci katalógusból* [1983] = MAKOVECZ: *i. m.* (2015), 114.

élete munkájával szülőhazáját és annak népét megbecsült hagyományaik szellemében, hűségesen szolgálja. Ezt vállaltam én és cselekedtem. Nem mást és nem többet.”²⁶ Kós Károly hitt abban, hogy az élet rendeltetés, amelyet szolgálnunk kell cselekedettel, kibúvás és mentesség nélkül, menekvés és alkuvás nélkül. Megalkuvás nélkül, mert ahogy Vágó Gábornak kelt levelében fogalmazott: „az útról, melyet egykor a magam útjának választottam és vállaltam, nem kellett letérnem sem jobbra, sem balra, hitemet és meggyőződésemet nem kellett megtagadnom soha”.²⁷ Áprily Lajoshoz írt levelében így tekint vissza életére: „Akármennyit gondolkozom ezen, ha újra kezdeném, nem hiszem, hogy egészében – eltekintve apró részletekről – újat tudnék és akarnék tenni és másképpen, jobban tudnám csinálni, mint amit és ahogyan csináltam a múltakban.”²⁸ Építészetének kiteljesedésére mindössze egy évtized jutott. Borbíró Virgilhez írt levelében erről így vall: „S hogy nem tudtam beteljesedni? Hogy csak virágoztam, sőt, csak bimbóztam, de gyümölcsé egyetlen induló virágzásom sem tudott beérni: kegyetlen, keserű érzés ez, de – predesztinációs kálvinista vagyok – így akarta, így rendelte a sors. És az ő rendelkezése ellen nincsen apelláta.”²⁹ Ugyanakkor hitet tesz a jövő nemzedékében: „és emlegetni fognak engem is és apáimat az én véreim [...] az én munkámat folytatják ők, és az én életem örökkévaló lesz bennük.”

A folytatás

Makovecz Imre 1983-ban, a centenáriumi évfordulón a következő kérdést tette fel: „Megbecsültük-e, méltattuk-e Kós Károlyt, amíg élt? Nem vagyunk-e keserűen féltékenyek rá még holta után is? Van-e bennünk annyi gyermeki önbizalom, könnyed tudás, annyi mély bánat és erő, annyi magyarázkodásmentesség, annyi sehova-sem kacsingatás, annyi tiszta játékkedv – amit más szóval hitnek is lehet nevezni – annyi bizalom az elmúltakban és a lehetséges ismeretlen jövőben, mint amennyi Kós Károlyban volt? Időzünk-e annyit a fiatalabbakkal – nem azért mert fiatalok, hanem mert még ismeretlenek és érdekesek –, mint amennyit ő időzött velünk? Itt mindent csak folytatni lehet: munkásságát, felfogását, és életvitelét is.”³⁰ Az 1974-ben Kóshoz személyesen ellátogató, akkor fiatal Makovecz Imre pályáján kiteljesedve, elmélyült alkotó és szenvedélyes közösségi emberré, a regionalista értékeket tisztelő építész legjelentősebb képviselőjévé vált. Kós

Károly, Rudolf Steiner, Lechner, Gaudí, Medgyaszay és Wright összefonódó értéke a Makovecz teremtetten szellemtörténeti felfogás számára. Szegő Györgyöt idézve, Makovecz teremtő figura volt: „nem csak mert épít, rajzol és ír, de összetett munkásságában a népi eredetű – ugyan-csak gyakran és méltatlanul alulértékelt – hagyományainkat is képes beemelni az egyetemes tradíció szféráiba.”³¹

Katalizátorszerepet vállalt, markáns egyénisége a körülötte lévők gondolkodását praktikussá, cselekvővé alakította át. Lényeglátással ismerte fel a vidék szociális gondjait, a szakmapolitika anomáliáit. A 70-es évek végén virágzó körzetesítés miatt magára maradt falvakat segítve, tudatos közösségfejlesztő tevékenységgel vett részt Beke Pál népművelő közreműködésével a faluházépítés folyamatában, felismerve, hogy tartós társadalmi és gazdasági fejlődés csak az egyes települések, térségek belső erőforrásaira, az együttműködés képességére és a méltóságra építve jöhet létre. Makovecz Imre közösségi művelődésre gyakorolt hatása azonban több és jelentősebb volt a megépített faluházaknál. Komplex gondolkodással segítette megbízóit: a munkákba közösségfejlesztéshez értő szakembereket vont be, a településre gazdaszemléletű főépítést javasolt, ebből nőtt ki a ma is működő főépítési hálózat.

A Kós Károly Egyesülést hét tervezőirodával alapította 1989-ben, amely a mai napig a magyar élő építészet szervezete, működteti az *Országépítő* folyóiratot és a Vándoriskolát, ahol a fiatal építészek három év alatt mesterekkel dolgoznak együtt. Közéleti szerepvállalásának lényeges tette a Magyar Művészeti Akadémia megalapítása. Sokrétű tevékenysége az építészek lassú, de érzékelhető szemléletváltását hozta. Mint Szegő György megjegyzi: „Mind többen látják, hogy az architektúra nem divatos design, nem eldobható marketinghordozó, nem a »társadalom ruhája«. Az építészet inkább a »bőrünk«... [...] A 70-es, 80-as években még nem blogoltunk. Apró sejtekben, lakásegységeken személyesen/névvel kíséreltük meg lerombolni, ami bontásra érett, hogy építhessünk. Iskolát, templomot, faluközösséget. Hogy legyen hová és kikkel országot építeni.”³²

Az országepítés útját Kós Károly, majd 1983-ban Makovecz Imre pontosan kijelölte számunkra. Legyen előttünk példa alkotói magatartásuk, a társadalmi-művészeti-kulturális egység érdekében vállalt szerepük, világlátásuk, érdeklődésük nyíltsága, felelősségtudó fegyelmük, mely a XX. század megpróbáltatásai közepette is szolgáltak.

²⁶ PÁLFY G. István: Kós Károly. 1883–1977 = *Alföld*, 1977, 10. sz., 94.

²⁷ SAS: i. m. (2003), 35.

²⁸ Uo.

²⁹ KÓS: i. m. (2003), 432.

³⁰ MAKOVECZ Imre ajánlója = „Nem spekuláltam, életem...” Válogatás

Kós Károly születésének 100. évfordulójára. 1881–1983. Szerk. SAS Péter, Bp., Népművelési Intézet, 1983, 4.

³¹ SZEGŐ György: Makovecz Imre 75. születésnapjára = *Magyar Építőművészet*, 2010, 6. sz., 6.

³² Uo.